

- 4) когнітивну, що виражається в осмисленому придбанні нових знань;
- 5) гносеологічну, що виражається у розширенні і поглибленні попередніх знань;
- 6) доказову, що виражається в аргументації істинності нових фактів;
- 7) діалогічну, що виражається у можливості зіставлення різних точок зору в межах досліджуваної проблеми [6, с. 16 – 17].

Підсумовуючи викладене вище, робимо наступні висновки:

1) науковий стиль мовлення склався історично під впливом науково-технічного прогресу і є суспільно обумовленим, оскільки задовольняє соціальні потреби як суспільства взагалі, так і окремих читачів, що обмінюються інформацією в наукових цілях;

2) кожній галузі знань властиві поняття, які склалися історично, і відповідно, способи їх вираження, які склалися історично. В історичному аспекті науковий стиль мовлення відображає ту стійку наукову термінологію і мовні засоби вираження наукової думки, які передаються від одного покоління науковців до іншого, створюючи цілісність і стильову системність поняття, що вивчається.

Отже, науковий стиль мовлення, що склався історично, з усіма властивими йому особливостями і зовнішніми ознаками має бути сприйнятим і засвоєним новими поколіннями вчених. А для цього наукова інформація повинна бути сприйнята, осмислена та викладена в інтерпретації, що постійно оновлюється і

ускладнюється, з урахуванням суспільно-історичних подій, які вже відбулися.

У перспективі плануємо розглянути науковий стиль мовлення в сукупності його методологічного, історичного, психологічного і лінгвістичного аспектів. Усвідомлення суті поняття, що вивчається, з цієї точки зору є тим підґрунтям, на якому можливе ефективне використання методики навчання наукового мовлення.

1. Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили / Будагов Р.А. – М.: Высшая школа, 1967. – 376 с.
2. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / Коваль А.П. – К.: Київський університет, 1970. – 306 с.
3. Кротевич Є.В. Словник лінгвістичних термінів / Є.В.Кротевич, Н.С.Родзевич / Заг. ред. Є.В. Кротевича. – К.: вид-во Академії наук УРСР, 1957. – 236 с.
4. Мацько Л.І. Культура української фахової мови: Навч. посіб. / Л.І.Мацько, Л.В.Кравець. – К.: Академія, 2007. – 360 с.
5. Пумпянский А.Л. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе / Пумпянский А.Л. – М.: Наука, 1974. – 247 с.
6. Семенов О.М. Культура наукової української мови: навч. посібник. / Семенов О.М. – К.: ВЦ Академія, 2010. – 216 с.
7. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – 2 –е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696с.
8. Функциональный стиль общенаучного языка и методы его исследования / под ред. О.С.Ахмановой и М.М.Глушко. – М.: Изд-во Московского университета, 1974. – 180 с.
9. Чабаненко В.А. Стилистика экспрессивных засобів української мови: Монографія / Чабаненко В.А. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

Зоя Митяй

Семантичні аспекти організації цілісного тексту

У статті проаналізовано поняття «семантика тексту» з урахуванням розмежування значення і змісту, а також розглянуто семантичне наповнення художнього тексту.

The article deals with the analysis of «the text semantics» concerning the differentiation of the meaning and contents. The author considers the semantics of the work of art.

Текстолінгвістика, ґрунтуючись на засадах сучасних методологічних напрямків, прямує до цілісного аналізу тексту, зокрема семантичних аспектів його організації. «Проблема семантики тексту, на нашу думку, є однією з найактуальніших, незважаючи на низку досліджень цього аспекту», – стверджує Л.В. Бабенко [2, с. 17]. Семантичні розробки в галузі текстолінгвістики поєднують у собі елементи методологій різних гуманітарних наук – насамперед, семіотики, логіки, герменевтики, психології і філології. Аналіз семантики тексту лише в руслі однієї науки обмежує дослідження і робить його вузько спрямованим.

Традиційну текстолінгвістику, що рухалася в напрямку структуралістських досліджень, – доводить Г.О. Абрамова, – було зорієнтовано на

формально-граматичні характеристики тексту [1], проте розробка типології текстових категорій була пов'язана із семантикою тексту в плані його цілісності, концептуальності, інформативності. Застосування когнітивного підходу до тексту дозволило поглибити семантичний аналіз: дослідники зосередилися на пошуку концептів у тексті та концептуальному просторі, ментальних моделей і фреймів. Однак коло нерозв'язаних питань скоріше збільшується, а вивчення семантики тексту залишається однією з ключових проблем текстолінгвістики. З огляду на це метою роботи є з'ясування поняття «семантика тексту» з урахуванням розмежування значення і змісту, а також визначення семантичного наповнення художнього тексту.

Говорячи про семантику, слід розмежувати два

поняття, що є основними складниками семантичного боку тексту – зміст і значення: зміст є ширшим і загальнішим поняттям, що характеризує цілісний текст, тоді як значення – компонент змісту. Так, Т.В. Мельник вважає, що «зміст літературного твору з'являється із всієї суми контекстів» [10, с. 21], тобто включає як власне текстові елементи – значення, – так і позатекстові – екстралінгвістичні чинники, що впливають на породження та сприйняття тексту. Співвідношення цих понять підкреслюють й інші дослідники, зокрема В.І. Іванишин: змістом вербального тексту є «цілісний зміст будь-якого висловлення, який не можна зводити до значень його складових та елементів, але зміст і визначає ці значення» [7, с. 44]. О.О. Селіванова зазначає, що розмежування значення і змісту різняться в логіці та лінгвістиці: логічна наука пов'язує значення з екстенціоналом знака, а зміст – з інтенціоналом; мовознавство і психологія інтерпретує значення як спільний компонент семантики для всіх носіїв мови, як соціально закріплену категорію мови, зміст як індивідуально-особистісне варіювання семантики вербального знака [11, с. 38–39]. Розмежування змісту і значення є важливим зокрема для синтаксичного рівня мови і для тексту, а також для дихотомічних відношень мова / мовлення. В.А. Кухаренко пов'язує зміст і значення з реченням та висловленням як одиницями мови і мовлення [9, с. 199].

Тлумачення змісту як актуалізації значення релевантне і для тексту, проте слід брати до уваги і протиставлення іншого характеру: у цілісному тексті загальний зміст не є простою сумою всіх компонентів – значень, – він є явищем вищого рівня, тому ми можемо говорити про подвійну природу змісту тексту. З одного боку, зміст актуалізує значення, що становлять текст, а з іншого, він реалізує їхній семантичний потенціал, об'єднуючи в певний комплекс. Поєднані семантичні компоненти тексту втрачають самостійність і виконують функцію вираження загальної семантики. Розчленування тексту на окремі значення призведе до руйнування цілісного змісту і втрати можливих інтерпретацій. Говорячи про семантику тексту, таким чином, маємо на увазі зміст, проте і ця категорія потребує певних уточнень. Так само, як термін «текст» за умови загальної зрозумілості має безліч тлумачень, серед яких є не лише суперечливі, а й взаємовиключні, поняття «зміст тексту» є надто широким і невизначеним термінологічно. Визначаючи текст як структурно-семантичний комплекс вербальних знаків, об'єднаних на підставі семантико-комунікативних зв'язків і протиставляючи його дискурсу як тексту в ситуації, зміст тексту пропонуємо розглядати в трьох аспектах – семіотичному, психолінгвістичному і когнітивному. На нашу думку, це дозволить представити текст як знакове утворення – семіотичний аспект; проаналізувати

його в процесі породження / сприйняття – психолінгвістичний аспект; простежити реалізацію інтенціональності тексту та можливості його інтерпретації – когнітивний аспект. Семіотичний аспект семантики тексту ґрунтується на тлумаченні останнього як знака ситуації. Р. Барт вважає, що значення – це «акт, що об'єднує означуване та означене, акт, продуктом якого і є знак» [3, с. 271]. Більшість учених ототожнюють значення знака з вершиною трикутника, яка вказує на відбиття дійсності в свідомості людини, проте І.Р. Гальперін, пропонуючи близьку структуру знака у вигляді трикутника, пов'язував значення з денотатом, а зміст – з його відображенням у свідомості. Ця позиція і стала, на нашу думку, основою для тлумачення значення як узагальненого, спільного семантичного компонента, а змісту як індивідуалізованого. Зміст тексту в семіотичному плані – це спосіб репрезентації дійсності у свідомості людини, мисленнєвий образ дійсності.

Психолінгвістичний аспект семантики тексту пов'язаний з процесами його породження, сприйняття та розуміння. Відштовхуючись від семіотичної моделі тексту як знака, у психолінгвістиці зміст тексту було інтерпретовано в аспекті мовленнєвої діяльності людини, тобто психолінгвістичний аналіз тексту передбачає акцент на мовну особистість та її діяльність. Так, І.М. Кочан тлумачить процес породження тексту таким чином: «Ситуація, викликаючи певну психічну реакцію, спонукає до певної дії: вербальної або невербальної. Ця реакція «оформлюється» в мотив, який, в свою чергу, може бути втілений в інтенцію вербальної реакції (відклику) на зовнішній подразнювач – ситуацію» [8, с. 141]. Психолінгвістичні розробки в галузі семантики тексту було зорієнтовано на антропоцентричний чинник – адресата й адресанта. За таких умов змістом виступає авторський задум (категорія адресанта), що відповідає авторській інтенції, яка має бути зрозумілою реципієнту (категорія адресата). З семантикою тексту тісно пов'язаний адресатний аспект, а саме розуміння, що і становить оволодіння змістом.

У психолінгвістичних дослідженнях тексту обґрунтовано специфіку процесу його розуміння з огляду на глибину оволодіння змістом. Г.І. Богін виділяє три типи розуміння тексту: семантизуюче, когнітивне і розпредмечувальне [4, с. 241]. Перший тип є декодуванням одиниць тексту, тобто значень конкретних, переважно незнайомих слів, словосполучень; другий – осмислення інформації пізнавального характеру, що вміщено в цих одиницях, точніше в комплексі одиниць; третій тип пов'язаний з розумінням ідеальних понять, що не репрезентовано засобами прямої номінації, проте наявні безпосередньо в тексті. Пропонуючи таку типологію, дослідник говорить про рух від значення до змісту, в результаті якого зміст з'являється, формується як відображення

ситуацій об'єктивної або суб'єктивної реальності. Тут йдеться про розуміння загальної ідеї цілісного тексту як його змісту, тобто про кінцевий результат розуміння. Проте процес розуміння передбачає поступове оволодіння змістом. Першим етапом є пошук загального змісту повідомлення, хоча сенсорне сприйняття прямує від конкретних фраз і слів до цілісного тексту, інформація поступає не в тій послідовності, як усвідомлюється. Саме тому зрозуміти текст можна лише за умови його цілісного сприйняття у всьому обсязі, коли реципієнт намагається усвідомити основну ідею, тобто зміст тексту. Завдяки цьому механізму стає можливим швидкочитання, що передбачає охоплення семантично навантажених елементів тексту та його ідеї.

О.В. Бондарко, вивчаючи зміст тексту в аспекті його розуміння, виділяє сім дихотомічних ознак змісту: 1) цілісний зміст впливає на осмислення окремих мовних одиниць / цілісний зміст є результатом розуміння тексту; 2) зміст тексту є змінним, плинним і синкретичним / глибина, точність та адекватність розуміння тексту залежать від змісту; 3) зміст є інваріантним / зміст є ситуативно залежним і суб'єктивним; 4) зміст виокремлюється з тексту в результаті розуміння / зміст надається тексту в процесі розуміння; 5) змістові компоненти наявні в пам'яті людини в готовому вигляді / пошук смислу є творчим процесом; 6) зміст належить сфері свідомості / зміст належить сфері підсвідомості; 7) зміст є результатом розуміння / зміст є інструментом розуміння [5, с. 7–13]. Актуалізація цих дихотомій відбиває ситуацію співвідношення понять «зміст» і «розуміння змісту» в психолінгвістичних дослідженнях тексту. Основна проблема, на нашу думку, ґрунтується на останній дихотомії: зміст, з одного боку, є результатом розуміння цілісного тексту, а з іншого, розуміння тексту неможливе без урахування змісту.

Когнітивний аспект семантики тексту останнім часом привертає все більше уваги дослідників. Саме цей методологічний підхід не лише прагне визначити, що саме є змістом тексту, а і в його межах спостерігаємо спроби структурувати семантичну організацію тексту та з'ясувати специфіку глибинного розуміння – інтерпретації тексту. Зміст у тексті, який в семіотиці і психолінгвістиці отримав близькі характеристики, у когнітивістиці незмінно ототожнюють з концептом, тлумачення якого ближче за все до загальної ідеї тексту, хоча загальний підхід до визначення концепту є ширшим. Ураховуючи це, поняття змісту тексту можна представити таким чином: підхід до процесу оволодіння змістом тексту – семіотичний – сприймання через мисленнєвий образ; психолінгвістичний – розуміння, інтенція; когнітивний – інтерпретація, концепт.

Поєднання підходів дає повну картину стосовно семантичної організації тексту, де

основними процесами оволодіння змісту є сприймання, розуміння та інтерпретація – поетапно, від поверхового сприймання лінійної послідовності знаків до додавання нових змістів, а формами репрезентації змісту є мисленнєвий образ комунікативної ситуації, авторська інтенція та концепт.

Зміст цілісного тексту, зокрема Ж. Гійому, тлумачать згідно з такою теорією як індивідуально-авторську картину світу, що є верхівкою в ієрархії семантичних компонентів [6, с. 125].

Ми пропонуємо для визначення змісту тексту використовувати інше поняття – семантичне поле, яке дозволить поєднати ментальні одиниці різних типів. Поняття функціонально-семантичного поля, розроблене О. В. Бондарком на матеріалі російської граматики і розтлумачене як спосіб організації мови, дозволяє побудувати семантичну структуру тексту з урахуванням одиниць різних рівнів та відношень між ними, а також відповідних ментальних схем. Семантичне поле тексту, на нашу думку, ґрунтується на понятті інтенційності, яке вказує на «зв'язок мовних значень з наміром мовця, з комунікативною метою мисленнєво-мовленнєвої діяльності, тобто здатність змісту, що виражений певною мовною одиницею, зокрема, граматичною формою (у взаємодії з її оточенням, тобто середовищем), бути одним з актуальних елементів мовленнєвого змісту» [5, с. 6]. Інтенційність містить два складники – адресатність та адресантність (для тексту – категорії автора і читача). Саме інтенційність дозволяє говорити про зміст як результат процесу розуміння / інтерпретації та як процес отримання змісту. Якщо автор, створюючи власний семантичний простір тексту, що набуває цілісного вигляду як індивідуально-авторський образ світу, прагне розуміння інтенцій, то реципієнт не лише намагається спроекувати своє сприйняття тексту на авторську картину світу, а й додати до неї елементи власного світосприйняття, власного семантичного простору – інтерпретувати.

Отже, зміст народжується під час поєднання семантичних просторів мовця і реципієнта, в результаті чого з'являються спільні моделі і точки перетину – концепти. Цілісний зміст тексту є поєднанням авторського семантичного поля із семантичними полями всіх реципієнтів, що інтерпретують текст. Кожна інтерпретація є трансформацією змісту в бік його поглиблення, у межах нашої концепції – ускладненням семантичного поля. Зміст тексту є одночасно процесом і результатом розуміння та інтерпретації. Формування цілісного змісту, на нашу думку, є безперервним процесом, кінцевий результат якого – досить абстрактне поняття, оскільки ми тлумачимо зміст як постійне накладання семантичних полів мовця та реципієнта: автор створює власний світ, ґрунтуючись на відповідному семантичному полі,

результатом чого стає текстова реальність. Семантичне поле автора є тим сталим шаром змісту, семантичним ядром, яке можна вивчати як результат, розуміти, інтерпретувати, для продуцента – суб'єкта мовлення – це поле є незмінним.

Семантичне поле реципієнта тексту в основному збігається із семантичним полем автора: без цього немає розуміння тексту, метою якого є розпізнавання інтенції автора. Проте інтерпретація як когнітивний процес передбачає поглиблення та розширення змісту: читач додає елементи власного семантичного поля до авторського. Кожна інтерпретація певного тексту передбачає таке накладання полів – авторського і читачького, в ході якого загальне семантичне поле тексту розширюється, збільшується. Художній текст за своєю природою передбачає багатомірність інтерпретації, тому семантичне поле реципієнта повинно бути ширшим за авторське. Це досягається шляхом когнітивного розуміння – інтерпретації – з використанням позамовних, енциклопедичних знань.

Проте ми забуваємо, що інформаційний обмін, який є ядром процесу комунікації, суттєво відрізняється від усіх інших типів обміну: він має подвійну спрямованість. Ми не лише механічно застосовуємо екстралінгвістичні знання в інтерпретації тексту, беручи їх з якогось віртуального інформаційного позатекстового сховища, а навпаки: як екстралінгвістичні знання беруть участь в інтерпретації тексту, так і семантичне поле цього тексту впливає на знання реципієнта. Семантичне поле тексту, зокрема його текстовий зміст (якщо навіть уявити собі ситуацію першого прочитання) виходить поза межі конкретного тексту, набуваючи статусу екстралінгвістичних знань: його можна використовувати не тільки в інтерпретації інших текстів, коли ми фіксуємо інтертекстуальні зв'язки, а й в осмисленні об'єктивної реальності, у формування індивідуального образу світу людини. У такій функції ми не можемо використати весь текст, а лише його зміст – комплекс ментальних схем та концептів, що становлять цілісне семантичне поле автора і реципієнтів.

Отже, в результаті ми дійшли висновків: зміст

тексту є синкретичним поняттям семіотики, психолінгвістики та когнітивістики, де виступає як ментальний феномен, інтенція і концепт; зміст тексту формується завдяки семантичному полю, компонентами якого є семантичне поле мовця та семантичне поле реципієнта; семантичне поле має два вияви – власне текстовий зміст, що відповідає авторському аспекту і має лінійно-знакове та ментально-когнітивне вираження, та інтерпретаційний зміст, що є комплексом авторського семантичного поля і полів усіх потенційних реципієнтів; розуміння тексту передбачає збіг концептів та ментальних моделей семантичних полів автора і читача, а інтерпретація – розширення загального семантичного поля тексту за рахунок семантичних полів реципієнтів.

1. *Абрамова Г.О.* Про лінгвістичний аналіз художнього тексту / Г.О. Абрамова // *Культура слова.* – 2001. – Вип. 21. – 219 с.
2. *Бабенко Л.Г.* Лінгвістический анализ художественного Текста / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Наука, 2003. – 297 с.
3. *Барт Р.* Основы семиологии // *От структурализма к постструктурализму: Французская семиотика* / Р. Барт. – М., 2000. – С. 247–310.
4. *Богин Г. И.* Типология понимания текста // *Общая психолінгвістика: Хрестоматія* / Г.И. Богин. – М., 2004. – С. 230 – 258.
5. *Бондарко А. В.* Лінгвістика текста в системе функциональной грамматики // *Текст. Структура і семантика* / А.В. Бондарко. – М.: Наука, 2001. – Т. 1. – С. 4 –13.
6. *Гийому Ж.* О новых приемах интерпретации, или Проблема смысла с точки зрения анализа дискурса // *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса* / Ж. Гийому, Д. Мальдидье. – М.: Наука, 2009. – С. 124 –137.
7. *Іванишин В.* Пізнання літературного твору: Методичний посібник для студентів і вчителів / В. Іванишин. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vesna.org.ua/txt/ivanishynv/pit_Html
8. *Кочан І.М.* Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник / І.М. Кочан. – 2-ге вид., перер. і доп. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
9. *Кухаренко В.А.* Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця: Знання, 2004. – 272 с.
10. *Мельник Т.* Образність художнього тексту через призму лінгвістичного аналізу (посібник для студентів-філологів) / Т. Мельник. – Севастополь: Знання, 2005. – 89 с.
11. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К.: Наук. думка, 2002. – 412 с.

Ірина Михайленко

Міжкультурна комунікація в контексті вивчення іноземних мов на неспеціальних факультетах ВНЗ

У статті проаналізована проблема міжкультурної комунікації у контексті підвищення мотивації вивчення іноземних мов на неспеціальних факультетах вищих навчальних закладів України.

A problem of intercultural communication in the context of the increase of learning foreign languages motivational institutions of Ukraine has been analysed in the article.